

מאורות תורת המשפט

תשובות אקטואליות בדיני ממונות

אבישי נתן מייטליס

גליון מספר 4

נשלח חינם מידי שבועיים, להצטרפות: meorothamishpat@gmail.com

כז כסלו תשע"ה

לא יודע למי להשיב ולשלם

התקבלו השבוע מספר שאלות שיש להן מכנה משותף.

קניתי בהקפה ונסגרה החנות, למי לשלם? מוכר שטעה ונתן עודף יתר, ואינני זוכר באיזה חנות היתה טעות זו, למי להשיב? והאם הדין שונה באם רשת גדולה קנתה את החנות שהייתי חייב לה.

לקחתי ממישהי במוסד בו אני לומדת פריט, ואינני זוכרת למי להשיב.

ליויתי כסף וגזלתי בהיותי ילד, ואיני יודע למי להשיב.

במהלך נסיעה מהירה כנראה הזקתי מכנית חונה, איני יכול לאתרו ואיני יודע מה ניזק, כיצד לעשות תשובה?

הייתי זקוק לכסף קטן, לקחתי מאחת קופות הצדקה שבבית כהלואה, ואיני זוכר לאיזה קופה להשיב.

תשובה

מסקנת הדין

חייב להתעניין מי היו בעל החנות והרכב שניזוק וממי לווה או גזל, ולהשיב להם או ליורשיו את הכסף (אם בנתיים נישאה האשה שחייבת – לא נרחיב בגליון זה) ולפייסם. ואם לא מצליח לאתרם, יעשה בשווי חיובו צורכי רבים. וירשום לעצמו את האירוע, למקרה שיזדמן לפניו מי שחייב לו, ויוכל להשיב לו כדין.

במקרה שגזל או שהזיק או פשע מאחת מהחנויות או מכוניות מסויימות – מחוייב לגשת לכל אלו שמסופק (החנויות, המכונות) ולשלם אם תובעים אותו (ויוכל לדרוש בירור ואימות שאכן ניזוקו, במציאות שאפשר), או שימחלו לו.

מי שנטל מאחת קופות הצדקה שבביתו ולא יודע להיכן להשיב, יתן לאחת הקופות. ואם נטל מהקופה שבבית כנסת או בישיבה – יתן לכל אחת, שאסור לשנות צדקה משהגיע ליד גזבר (אא"כ יבקש מז' טובי העיר רשות לשנות מייעוד הצדקה וליתן רק לאחת).

נימוקי הדין

חובה להשיב את הממון ולפייס את הניזק

נקדים הקדמה כללית בדין השב בתשובה בדברים שבין אדם לחבירו בענייני ממונות.

הגמ' בב"ק בדף צב. אמרה בדין השב בתשובה על נזק שהסב לחבירו, שאין די בהשבת הממון: 'אע"פ שהוא נתן לו, אין נמחל לו עד שיבקש ממנו'. וכן נפסק ברמב"ם בהלכות תשובה פ"ב ה"ט: 'אין התשובה ואין יום הכיפורים מכפרין אלא על עבירות שבין אדם למקום, אבל עבירות שבין אדם לחבירו כגון החובל את חברו או המקלל חברו או גוזלו, אע"פ שהחזיר לו ממון שהוא חייב לו, צריך לרצותו ולשאל ממנו שימחול לו'.

אולם ישנה ברמב"ם סתירה בפסיקתו בדיון חיוב לפייס את הניזוק ממונית. שכן בהלכות חובל ומזיק פ"ה ה"ט כתב: 'אינו דומה מזיק חברו בגופו למזיק ממנו. שהמזיק ממנו כיון ששילם מה שהוא חייב לשלם נתכפר לו. אבל חבל בחברו, אעפ"י שנתן לו חמשה דברים אין מתכפר לו... עד שיבקש מן הנחבל וימחל לו'. הרי כשהזיקו בממונו מתכפר ללא בקשת מחילה, ולא כפי שכתב בהלכות תשובה שגם החובל וגם הגוזל חברו צריכים לבקש מחילה.

הלחם משנה בהלכות חובל ומזיק תירץ: 'י"ל דשאני גזלן דנהנה מאותה עבירה, ועוד שציער הרבה לנגזל שלקח ממנו בעל כורחו. אבל מזיק הממון שלא נתנה מהיזק ההוא אלא שהזיק לו ולמזיק לא באה הנאה ממנו ולא נצטער כ"כ הניזק כמו הנגזל, כיון ששילם לו היזקו, דיו'.

נמצא שמחובתו של הגזלן והחובל לפייס את הנגזל ונחבל מלבד תשלום הממוני¹, ואילו בנזק אינו חייב מלבד הפיצוי הממוני לפייס את הניזק.

בקשת המחילה: ניתן לבקש מחילה באופן כללי על מה שעשה לו, ואין צורך לפרט את המקרה אם אינו מודע לגזילה. כמו כן יכול לבקש מגורם אמצעי שעם הפיצוי הממוני ידבר עם הניזק ויפייסו עבורו, מבלי להזכיר את שמו, וכן הציע שו"ת אגרות משה חו"מ ח"א ס' פח שיכתוב באמצעות הדואר מבלי לציין שמו (אא"כ היה מודע לגזילה). וכן הובא בספר מקראי קודש לרב הררי הלכות יום הכיפורים בנספח י' בשם מו"ר הגאון הרב אברהם שפירא זצ"ל שאם ברור שבסכום שנתן לו הנגזל מתפייס, אפשר להסתפק בבקשת מחילה כללית.

כשלא ברור שהיה נזק או חוב: במקרה שאין תביעה ומסופק אם נתחייב, אין חיוב כלל לצאת ידי שמים, כן מבואר בשו"ע חו"מ בס' עה סע' י: 'לא תבעו אדם... אמר איני יודע אם הלוייתי או אם הפקדת אצלי או אם גזלתיך, הואיל ובאל תביעת אדם אמר כן, פטור אף לצאת ידי שמים'. רק כשתבעו, נאמר שם סע' ט שיש מקום לחיוב: 'מנה לי בידך שהלוייתיך או שהפקדתי בידך, והלה אומר איני יודע אם הלוייתיך או אם הפקדת בידך, ישבע היסת שאינו יודע, ופטור. ואם בא לצאת ידי שמים, ישלם'.

במקרים הנידונים לפנינו, אינו יכול לטעון שכיון שלא תבעו איש, אינו חייב בדיני אדם. שכן הסיבה שאין תביעה היא, כיוון שעזבו את המקום בלי להשאיר פריטים, ואין הניזק יודע היכן לאתר את המחזיק בממונו. וייתכן שאם הניזק היה יודע אל מי לפנות, היה תובעו (מלבד כשלא היה מודע כלל שהשיב עודף יתר משדרש).

ולכן אם אינו יודע שחייב לרכב/חנות מסויימת אין חיוב תשלומין להם, אולם אם משער שחייב ואינו יודע למי צריך לחפש את החנות שנחסרה או הרכב שנפגע, אלא במקרים אלו אין אפשרות זו כי לא ניתן לגלות את הנתבע כלל, יש לעשות צרכי רבים (מלבד אם יודע איזה קבוצת מכונות אלו, שדינו כגזל מחמישה - לא ארחיב כאן).

¹ הגמ' במסכת יומא בדף פז. אומרת: 'אמר רב חסדא, וצריך לפייסו בשלש שורות של שלשה בני אדם שנאמר... ואמר רבי יוסי בר חנינא כל המבקש מטו מחבירו אל יבקש ממנו יותר משלש פעמים שנאמר אנא שא נא ועתה שא נא'. הרי יש לו לבקש שלוש פעמים ואם אינו מתפייס מניחו והולך לו, וכן פסק הרמב"ם בהלכות תשובה פ"ב ה"ט. ויתירה מכך, הפר"ח בס' תרו בד"ה 'ומ"ש אינו זקוק' פסק דלשיטת הרמב"ם אסור לבקש יותר מג' פעמים (ולטור אינו חייב). ורשאי לבקש אם רוצה, ולא נדרש לו עוד. ומדוע רשאי ללכת אם חבירו לא התפייס ולעזבו בהיותו פגוע. ועוד, שבהלכות הלכות חובל ומזיק שם, פסק הרמב"ם: 'לא נמחל עונו עד שיבקש מן הנחבל וימחל לו', ולא מספיקה שטחת בקשתו לסלוח, אם הנפגע לא נתפייס. ועוד צ"ב שישנם שני מקורות לחובת הפיוס והריצוי של איש לרעהו. המשנה בסוף יומא בדף פה: אומרת: 'דרש רבי אלעזר בן עזריה, מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו עבירות שבין אדם למקום - יום הכפורים מכפר, עבירות שבין אדם לחבירו - אין יום הכפורים מכפר, עד שירצה את חבירו'. ואילו המשנה בב"ק בדף צב. למדה דין זה מפסוק אחר: 'אע"פ שהוא נותן לו, אין נמחל לו עד שיבקש ממנו, שנאמר ועתה השב אשת'. ושני מקורות ל"ל?

בכל חטא כנגד חבירו, ישנו גם איסור וחטא בין אדם למקום, שעבר על מצוות קונו בגרמתו עוול לחבירו. כן באר הפר"ח בס' תרו סק"א והברכי יוסף שם משמיה דרבי שמואל גרמיזאן: 'שבעבירה שבין אדם לחבירו יש בה גם כן חלק בין אדם למקום, כגון אם ביזה אותו בדברים שעבר על מצות ואהבת לרעהו כמון... כל זמן שלא ריצה ופייס את חבירו, אפילו החלק שבין אדם למקום לא נמחל'. וכן באר המנחת חינוך במצוה שסד אות לב כי אף המשיב את הגזילה ופייס את חבירו, חייב להתוודות ולעשות תשובה לפני השי"ת: 'כי שתיים רעות עושה אם חוטא לחבירו, דעושה לחבירו, וגם המרה פי אלקיו ית', על כן צריך לתשובה כאן. אך התשובה אינה מועלת כל זמן שהחטא שחטא לחבירו לא נתקן. ונראה דכל זמן דלא ריצה לחבירו, אף חלק שמים לא נמחל לו, דלא מהני כלל תשובה כל זמן שיש בידו החטא שחטא לחבירו. רק לאחר שנתפייס מחבירו צריך לעשות תשובה לחלק שמים'.

הרי שישנם שני מניעים המחייבים בפיוס וריצוי. ישנה החובה שבין אדם לחבירו המוטלת על כל הפוגע והמזיק את רעהו, לפצותו להשלים חובו, ולפייסו עד שלא יישאר רבב של איבה בליבו עליו. וישנה חובה נוספת לזכר את נפש הפוגע ולטהרו לפני ד'. וכאשר ממצה החוטא את יכולתו לפייס חבירו, לאחר ג' פעמים, הרי נטהר והסתלק מנגיעתו מהחטא והרי הולך לו, כמבואר ביומא.

האם צריך לטרוח ולחפש את הנפסד במודעות או בעיתונות:

ראשית יש לדון, במקרה שמכיר את הנגזל, אם חייב להביא לו את הגזילה למקומו?

השו"ע ח"מ בס"י שו"ע א כתב: 'הגוזל את חברו אע"פ שכפר בו הואיל ולא נשבע, אם חזר והודה אינו חייב לרדוף אחר הבעלים להחזיר להם, אלא יהא בידו עד שיבואו ויטלו את שלהם'.

בטעם דין זה, כתבו הסמ"ע סק"ב והנתיבות המשפט בס"י רלב סק"י שהוא מפני תקנת השבים. ובנתיבות המשפט הוסיף שגם אם הגזלן הולך הגזילה למקום אחר אינו חייב להביאה. אולם הש"ך סק"ב חלק על כך, ולדעתו אם הנגזל נשאר במקומו הגזלן חייב מן הדין להשיב הגזילה אליו, אך אם הנגזל הלך למקום אחר, אין על הגזלן חובה להשיבו אליו (כן ביאר בערוך השולחן בריש סי' שסז את דעת הש"ך, וכן בפתחי חושן פ"ד הערה יא).

האם כדי לצאת ידי שמים חייב להביא הגזילה לנגזל?

הש"ך בס"י א כתב שאין חובה גם כדי לצאת ידי שמים להביא לבעלים ובלבד שיודיענו. יתכן ודברי הש"ך לשיתו, שרק אם הנגזל לא במקום הגזילה אינו חייב, ברם אם נותר במקומו יהא חייב להביא לו. אולם לסמ"ע והנתיבות שסוברים שהפטור מלהביא את הגזילה הוא רק מפני תקנת השבים, כדי לצאת ידי שמים יהא חייב להביא את הגזילה לנגזל (ראה חוברת 'הישר והטוב' ח"י עמ' רטו). וכן הוא להדיא בנתיבות המשפט בס"י עו סק"י שלצאת ידי שמים חייב עד שיגיע לידו.

האם חייב להודיע לבעלים שהגזילה אצלו? מחוייב להוציא ממון על כך?

הרמ"א בס"י שו"ע כתב בדיון מי שנמצא אצלו גזילת חברו: 'ויודיע אותם', נחלקו הפוסקים מה גדר חובה זו.

הסמ"ע סק"ג כתב שלדעת הטור צריך לשלוח אחריו, אפילו שהוא במקום רחוק להודיעו שהגזילה בידו, ולדעת הרמב"ם אין צריך לשלוח. ובאר הסמ"ע שכוונת הרמ"א לומר שכשהנגזל בעיר יודיעו שהגזילה אצלו. ומשמעות הדברים שחייב לטרוח רק טירחה מועטה ע"מ להודיעו, ולא לשלוח אחריו לעיר אחרת.

הש"ך סק"ג סובר שגם לדעת הרמב"ם והשו"ע חייב להודיעו שהגזילה בידו, לפחות כדי לצאת ידי שמים. אך אם מודה לנגזל שחייב לו ומוכן להשיבו, משעה זו כבר אין זה גזל תחת ידו ואינו עובר בלא תגזול. ומעתה אינו חייב לטרוח אחריו ונחשב כפקדון בידו, עד שיבוא הנגזל ויקחנו בעצמו.

בקצות החושן סק"א חלק על הש"ך וחידש שאין צריך להודות בפועל, אלא שמכיון שמוחלט אצלו להשיב, הגזל הופך לפקדון. וז"ל שם: 'ונראה דאפילו אינו מודה כלל, אלא שהוא בעצמו רוצה לצאת ידי שמים ולהחזיר הגזילה. כיון דידע למאן גזליה ומזומן להחזיר, הו"ל כפקדון גביה, וא"צ כלל הודעה'.

למסקנה: מסתבר שכיון שהמוכר לא נותר במקומו, אף שיתכן ונותר באותה עיר, אך חשיב הדבר כמי שלא במקומו ובין לסמ"ע ובין לש"ך לא יצטרך לטרוח ולהוציא ממון לחפש אחריו אף בדיני שמים מאחר ורוצה לשלם ולהשיב (באג"מ ח"מ א סי' פח סבר שכשהניזק לא ידוע כלל, אין חיוב כלל להודיע). אך וודאי שחייב להתעניין במידת יכולתו אצל שכנים ומכרים מי הבעלים או הניזוק, בכדי לשלם לו כדין ולפייסו כנדרש.

כיצד יעשה תשובה כאשר אינו יודע למי חייב להשיב?

הדבר דומה למי שגזל ואינו יודע ממי גזל, שמבואר בב"ק בדף צד: 'ת"ש הרועים, והגבאין, והמוכסין תשובתן קשה ומחזירין למכירין... אימא סיפא ושאינ מכירין יעשה בהן צרכי ציבור, ואמר רב חסדא בורות, שיחין ומערות', וכן הוא בירושלמי ב"מ פ"ו ה"ד, וכן נהגו חכמים כמתואר במסכת ביצה בדף כט., וכן פסק בשו"ע ח"מ סי' שסו שיעשה צרכי רבים: 'הרועים והגבאים והמוכסים, תשובתן קשה מפני שגזלו את הרבים ואין יודעים למי יחזרו, לפיכך יעשו בו צרכי רבים, כגון בורות שיחין ומערות'.

בטעם הדין פירש רש"י בב"ק שם בד"ה 'בורות שיחין ומערות': 'להכניס בהן מים לשתות, דהוי דבר הצריך לכל, ויהנו מהן הנגזלים'. כן באר באורחות צדיקים שער התשובה ד"ה 'בכל אלה': 'ואם לא ידע חשבון הממון ואינו מכיר האנשים אשר גזל... שיעשה צרכי רבים, כגון לבנות גשר, או לתקן בארות, או לבנות בתי כנסיות, או שאר צרכי רבים, ותהיה הנאה ממנו לכל העולם, למי שגזל ממנו וגם לאחרים'.

נחלקו האחרונים בהגדרת 'צרכי רבים' שצריך ליתן; הראי"ה קוק זצ"ל בשו"ת אורח משפט חו"מ סי' יח סבר עפ"י רש"י: 'שצריך שיהיו צרכי רבים הללו במקום שהנגזל או יורשיו עלולים להיות נהנים מזה', כן ניתן לדייק מהסמ"ע סק"ה שבאופן זה גם הנגזל יהנה מדמי הגזילה. אולם במנורת המאור (הראשון, אלנקאווה) פ"ג תשובה הבין כי מטרת החיוב לעשות צרכי רבים נועד בכדי שישתדל להשיב גזל שגזל לרבים כדרך תשובה, ומשמעות דבריו, שהוצאת הממון שאינו שלו מתחת ידו – היא העיקר.

הרי שלדברי הראי"ה קוק, צריך להשתדל לעשות את צרכי הרבים במקום כזה שיש סיכוי שהניזק יהנה מהם, וניתן ליתן לאגודות שמסתבר שיהנה מהם ויזדקק להם הנפסד כמד"א, יד שרה, גמ"ח, עירוב העיר [גינה וספרייה ציבורית, אם סבור שהנפסד מאיזור זה. ואם ברור שהניזק מצוי במוסד/ משרד מסויים – ניתן לתרום לצורך פנימי של חברי המקום, כך שוודאי יהנה הניזק והנגזל]. ולא ליתן לכל מטרת צדקה ולתלמוד תורה, כשלא צפוי כהנפסד יהנה מתרומה זו, כן נקט בשו"ת אגרות משה חו"מ ח"א סי' פח שיתן לצרכי רבים בדווקא כמקוואות ולא לצדקה. וכן נראה שהבין בשו"ת אפרקסטא דעניא ח"ד חו"מ סי' טז שיש לדייק ולבדוק אפשרות שוודאי יגיע לידי הנפסד הנאה, ולא יקנה אתרוג לקהל, שכן ישנם יחידים הקונים אתרוג לבדם ולא משתמשים בשל הקהל. וראה בערוך השולחן שכתב וזהו לשונו: 'וכשיעשה צרכי רבים יסבב ה' שכל אחד מהנגזלים או מיורשיהם יהנה כפי ערך גזילתו ושימחלו לו, והבא ליטרה מסייעין אותו מן השמים'.

וכן הן הדברים בשו"ת חלקת יעקב חו"מ סי' טז שכתב: 'אע"ג דלעשות צרכי רבים לא מקרי השבה מעליה... ואמאי לא אמרינן טפי דיתן לארנקי של צדקה. אכן הסברא מבוארת, דכ"ז שהבעלים בחייהם עדיף טפי לעשות צרכי רבים... ויהנו הנגזלים מהן, אבל באופן שגם הבעלים וגם היורשין אינן לפנינו, באנפא דא עדיף טפי ליתן לארנקי של צדקה'.

על פי דברים אלו, מובא מעשה בשו"ת משנה הלכות חלק יג סי' סד: 'שמעתי מפי קדשו של מרן הגרש"ז זצלה"ה בהיותי אצלו להבחל"ח לביקור בירושלים עיה"ק. שלאחר פטירת הגאון האדר"ת זצלה"ה בירושלים עיה"ק בא הרב ר' בן-ציון ידלר לפני הגאון ר' שמואל סלנט זצ"ל ואמר לו היות כי מיום באו של האדר"ת לירושלים קרא אותו ואמר לו, היות כי הייתי רב בחו"ל ואולי נהנתי ומעלתי ח"ו בממון צבור שלא כהוגן ומעלתי בשליחות ונתחייבתי להשיב, והו"ל ח"ו בכלל גזל הרבים שאין לו תקנה אלא לעשות צרכי רבים וזיכוי לרבים. ולכן הציע לי לעשות עירוב בירושלים עיה"ק, והוא מקבל עליו כל ההוצאות העירוב כל ימי חייו, והתנה עמי שלא לגלות הדבר לשום אדם בעודו הוא חי. וכן עשה כל הד' שנים שהי' חי בירושלים עיה"ק, עכשיו שנפטר הרב, עליו להודיע את הרב הרש"ס, ואם ירצה ימשיך בעירוב ואם לא אז יבטל כי אין לו יכולת להמשיך העירוב משלו'.

גדר תשובתו של העושה צרכי רבים. עיצה זו לעשות צרכי רבים הינה פיתרון חלקי בלית ברירה, שיש בו כדי לנקות את שפשע ולהחזירו לכשרותו, ואינו נחשב להשבת ממון ותשובה מעולה.

השו"ע חו"מ סי' לד סכ"ט פסק שהעושה צרכי רבים חוזר לכשרותו, ונחשב לאדם כשר, אך מבואר שאין במעשה זה כדי להיות תשובה טובה, כל עוד לא השיב לבעלים את ממונם. הבית יוסף בחו"מ סי' רלא אות יט פסק עפ"י הגמ' ביבמות בדף כא. ובב"ב בדף פח: 'קשה עונשן של מדות מעונשן של עריות... דהתם אפשר בתשובה, והכא לא אפשר בתשובה. ופירש רבינו שמואל, מדות שגזל את הרבים אי אפשר לו בתשובה, שאינו יודע למי יחזיר. ואף על גב דאמרינן יעשה בהם צרכי רבים, אין זו תשובה מעליא', כן באר רש"י ביבמות כא. 'אבל מדות גזל את הרבים הוא ואינו יודע למי יחזיר ואע"ג דקיימא לן יתקן בהם צרכי רבים לאו תשובה מעלייתא הוא'. וכ"כ תוס' ב"ב פח: בד"ה 'התם אפשר', וכ"כ הסמ"ג לאוין סי' קנב.

כשרשת גדולה קנתה את החנות שהיה חייב לה: בשו"ת חבל נחלתו ח"ט סי' סא סק"א כתב שאין מעלה וצורך להשיב להם, משום שלא קנו זכויות אלו של השבת תשלומין אלו (וראה שם שכתב מספר טעמים).

דינו של גזלן שבא לשוב בתשובה

איתא במדרש ויקרא רבה לג, ג גזל מקטרג בראש כל העוונות. ויש לשוב על כך בתשובה.

נאמר במשנה ובגמ' ביבמות בדף קיח: 'גזל אחד מחמשה ואין יודע מאיזה גזל, כל אחד אומר אותי גזל מניח גזילה ביניהן ומסתלק, דברי רבי טרפון. רבי עקיבא אומר אין זו דרך מוציא מידי עבירה, עד שישלם לכל אחד ואחד'. ופסק הרמב"ם בהלכות גזילה פ"ד ה"ט כר"ע, וישלם לכל אחד כקנס: 'שקנסו אותו חכמים מפני שעבר עבירה וגזל'. כן הוא הדין מדינא, אלא שהקלו חכמים בתשובתו של הגזלן.

תשובה על גזל שעשה משהגיע לגיל חיוב מצוות

השו"ע בחו"מ סי' שסו סעי' א פסק: 'גזלן מפורסם (רמ"א: שעסקיו בכך ותשובתו קשה. סמ"ע סק"א: שאין לו להשיב לכל את שגזל. ואף אם יש לו, אם יחוייב להשיב ימנע מתשובה. וגם לא יודע למי ישיב) הבה לעשות תשובה מעצמו, אם אין הגזילה קיימת אין מקבלין ממנו, כדי שלא ימנע מלעשות תשובה, ואם רצה לצאת ידי שמים והחזיר, אין מוחין ביד הנגזל מלקבלו'. הרי שתיקנו תקנה על גזל שלא יקבל מהגזלן תשלום (כשגניבה אינה בעין), וכתב הסמ"ע סק"ג שאין רוח חכמים נוחה אם מקבל, אבל על הגזלן ישנו חיוב השבה, וחייב לגשת לנגזל ולפייסו ולהציע לו להשיב את שגזל ולשמוע ממנו שמוחל לו ממונית (כן במאירי בב"ק בדף צד, וסבר שמוחל לנגזל לקחת אם אומר לו הגזלן ומפציר בו שרוצה לצאת ידי שמים. וראה המגיד משנה גזילה ד, י').

מה גם שישנם מצבים שמותר לנגזל לקבל את שנגזל ממנו. א. לגזלן באקראי לא תיקנו כן, וחייב להשיב את שגזל. ב. שהגזילה בעין (כל עוד לא שיקעה בבנין). ג. כתב הש"ך שם סק"א בשם ספר חסידים סי' תתרפ"ז שאם הנגזל חייב לאחרים ואין לו מה לפרוע, יש לו לקבל, כדי שיפרע לבעלים חובות שלו. ד. כשלא שילם הגזלן אלא לאחר שהעמידוהו בדיון.

הרי שהרבה ממקרי הגזילה יתחייב הגזלן להחזיר, ועל הנגזל אין תקנה שלא לקבל (וכן כשרוצה לצאת ידי שמים). ויש לגזלן לחפש את הנגזל ולהשיב את הגזילה ולפייסו, ואם לא מצאו יעשה צורכי רבים (ועל כך לא נאמרה התקנה שלא לקבל ממנו - פת"ש שסו סק"א).

גזל בקטנותו, לפני גיל מצוות

גניבה או גזילה שעשה אדם בקטנותו לפני גיל בר מצוה, אם עשה כן לשם גניבה כגון שנכנס לחנות ולקח דברים על דעת שלא לשלם, וכל שכן אם נכנס לבית חברו בגניבה ולקח שלא בידיעתו דבר, מעיקר הדין חייב להחזיר רק את הגזילות שהיו תחת ידו גם לאחר שנעשה בר מצוה. ולפנים משורת הדין ישלם על גניבות שלא היו באותה שעה כבר בעולם, כפי יכולתו. כן נקט בערך שי חו"מ סי' שטט שאין חילוק בין אם נהנה הקטן לנאבד, וכל שאין הגזילה בעין אין בו חיוב מדינא לשלם כשיגדיל (ומדיני שמים חייב). אולם השבות יעקב בסי' קמז כתב שחייב לשלם כשיגדיל כדין נהנה כמבואר בסי' רלה, לעומת מזיק שמחוייב רק לפייס.

חובת תשלום זו של הקטן כשאינה מדינא על הנזק אלא רק מדרכי התשובה, ולכן אין צורך לשלם את כל סכום הנזק כשוויו, אלא רק סכום שהניזק יתפייס עימו וימחל לו (כן מבואר בשו"ת שבות יעקב ח"א סימן קעז, וכן למד מדברי התורה"ד בסי' סב. ומה שכתב בספר חסידים שחייב לשלם הכול, ממידת חסידות הוא).

אם לזה כסף מחבר או מאדם גדול לקנות בהם מוצרי מזון, חייב להחזיר, כמבואר בשו"ע חו"מ בסי' צו סעי' ג: 'אם טענו בדבר שיש לו הנאה לקטן, כגון עסק משא ומתן, לאחר שהגיע לעונת הפעוטות, והודה הקטן, נפרעים מנכסיו, ואם אין לו, ימתין עד שיהיה לו, וישלם'.

לדעת הסמ"ע בסי' רלה ס"ק מג חובות שלוה לצורך מזונותיו, חייב להחזיר אף בפחות מגיל שש. ובשו"ת רבי עקיבא איגר קמא סי' קמז כתב שישנה מחלוקת רק כשנותן לקטן מעות לצורך מזונות, אבל באופן שנתנו לקטן מזונות ממש בהלוואה לכו"ע חייב הקטן לשלם כשיגדיל. ואזי אם לקח הקטן בהקפה מחנות, יהא חייב לשלם לכשיגדיל.

לקח מקופת צדקה המצוייה בין קופות, ולא זוכר מאיזה קופה נטל

מותר ללוות מכסף שהפריש לצדקה שטרם ניתנה לגבאי (כן איתא בערכין ו. ושו"ע יו"ד רנט סעי' א), וי"א שאף מקופה שבבית הדין כן (שכלי מוכר ברשות לוקח לא קנה). אלא שחייב להשיב שווי דמים אלו.

לכאורה אין לומר כי יחזיר לקופה שבה רוב הכסף כשנטל מקבוע, ולכן ישנו ספק לאיזה קופה ישיב. על כן, אם מדובר בקופת צדקה שלא מיועדת לייעוד מסויים, מוגדרת כממון שאין לו תובעים כמבואר בשו"ע בסי' שא, ואין צריך להשיב (וראה פת"ש יו"ד סי' רנט ס"ק יג בשם נב"י).

אך אם זו קופה המיועדת לייעוד מסויים ולמוסד או גמ"ח מסויים, אם הוא בביתו ישנו ספק אם המוטבים זכו בכסף כבר (דרך אמונה מתנות עניים פ"ח ס"ק כד) ועל כן לא יוכלו לתובעו, אך יהא חייב לשלם לצאת ידי שמים. אך אם הקופה אינה בביתו (פת"ש יו"ד שם סק"א בשם חמודי דניאל שהקלו להלוות אף שהגיע ליד גבאי, ויוסיף מעט), ישיב לכל קופה וקופה שמסופק לגבה, לצאת ידי שמיים (ראה פת"ש שם ס"ק יג).

נפש החיים מהדו' ב"ב תשמט עמ' תלד: 'הגר"א אמר שעיקר העמל של אדם צריך להיות על עבירות שבין אדם לחבירו בכל הדקדוקים'.